

DISKUSIE

SVETOZÁR HURBAN VAJANSKÝ — IDEOLÓG NACIONALISTICKEJ BURŽOÁZIE NA SKLONKU XIX. STOROČIA

Jednou z predných úloh pracovníkov slovenskej filozofie, ako to vyplynulo z prvej konferencie slovenských filozofov v novembri 1950, je spracovanie prehľadných dejín slovenského myslenia. Prvým krokom k realizácii tejto úlohy bude Náčrt dejín slovenskej filozofie, ktorý na základe radu monografických prác pripravuje Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied. Jednou z takýchto prípravných prác je aj táto štúdia o svetonáhľade Svetozára Hurbana Vajanského.

Svetozár Hurban Vajanský nepatrí k tým postavám slovenských dejín, na ideový odkaz ktorých dnes, pri tvorení našej novej, socialistickej kultúry nadväzujeme. Vajanský, ako je známe, bol vedúcim ideologickým predstaviteľom reakčnej nacionalistickej buržoázie na sklonku XIX. a čiastočne aj na začiatku XX. storočia. Na takéto zaradenie, najmä politického a publicistického účinkovania Vajanského, sa v posledných rokoch už vo viacerých prácach odôvodnene poukázalo. Táto štúdia neodhaľuje v tomto zmysle v podstate nič nového. Snáď len trochu podrobnejšie osvetľuje niektoré stránky Vajanského filozofických náhľadov, pátra po ich triednych koreňoch a ukazuje tiež, akú úlohu v súčasnej slovenskej spoločnosti zohrali.

Mohlo by sa zdať, že nie je dnes aktuálne podrobnejšie sa zaoberať dielom tak zjavne konzervatívneho mysliteľa, ako bol Vajanský. Je pravdou, že naša pozornosť sa musí sústreďovať najmä na tie stránky slovenských dejín, na tie osobnosti, ktoré stáli na strane pokroku a ktoré sa svojím dielom majú preto aj dnešku čo prihovoriť. No nemožno prechádzať mlčky ani cez reakčné postavy slovenskej minulosti, najmä ak ide o postavu tak exponovanú, ako bol Vajanský. „Vedecké dejiny filozofie... sú dejinami zrodu, vzniku a vývoja materialistického svetonázoru a jeho zákonov. Pretože materializmus vyrástol a vyvinul sa v boji s idealistickými smermi, sú dejiny filozofie tiež dejinami boja materializmu proti idealizmu.”¹ Práve tak aj progresívna línia dejín slovenského myslenia sa rozvíjala a upevňovala v neprestajnom boji proti línii reakčnej. Nemožno preto správne pochopiť a oceniť pro-

¹ *Dějiny filosofie* II, 7.

gresívnú líniu vo vývoji slovenského myslenia, ak sa neznáme a nepodrobíme dôkladnému kritickému rozboru aj jeho líniu reakčnú. V takomto zmysle môže byť aj kritický rozbor Vajanského svetonáhľadu príspevkom k dejinám slovenskej filozofie.

Aktuálnosť rozboru Vajanského svetonáhľadu a vôbec ideológie martinských národnárov možno však vidieť aj v inej súvislosti.

Je známe, ako buržoázna veda, presiaknutá nacionalizmom, komolila a zjednodušovala našu históriu. Dejiny slovenského národa v poňatí buržoáznej vedy boli vlastne len dejinami jeho boja proti Maďarom. Vychádzajúc z takéhoto kritéria pri hodnotení dejín, buržoázna veda pre ostrý protimaďarský postoj vysoko vynášala aj zásluhy Vajanského o rozvoj slovenského národného hnutia, kládla ho do jedného radu s takou vynikajúcou osobnosťou slovenských dejín, ako bol napríklad Štúr. Napríklad v oficiálnom stanovisku v *Ottovom náučnom slovníku* sa Vajanský hodnotí nielen ako „najvýznamnejší slovenský spisovateľ novej doby“, ale vôbec ako „duchovný vodca predprevratového Slovenska“.

Nezmyselnosť takéhoto hodnotenia Vajanského netreba dnes dokazovať. Jednako však neslobodno zabúdať na to, že pozostatky takéhoto názoru — a nejde tu len o Vajanského, ide tu vôbec o ponímanie obsahu a podstatného rysu slovenských dejín — ešte ostali, a to najmä v hlavách inteligencie, odchovanej starou buržoáznou školou. Treba tiež poznamenať, že aj vo vedeckých kruhoch sa niekedy podceňuje reakčnosť nacionalistickej ideológie.

Podotýkam, že táto štúdia si nekladie za úlohu analyzovať Vajanského účinkovanie a dielo v celom jeho rozsahu. Vajanský bol osobnosť mimoriadne všestranná: po celé desaťročia pôsobil najmä ako zvlášť produktívny publicista a spisovateľ, na začiatku svojej literárnej dráhy vydal aj tri zbierky básní a mimo toho do určitej miery vystupoval aj politicky a ako organizátor niektorých slovenských kultúrnych a literárnych snáh. Štúdia si kladie za cieľ rozobrať len filozofické, resp. aj politické náhľady Vajanského a ich dosah v súčasnom slovenskom živote. Pritom sa opiera predovšetkým o Vajanského publicistické dielo, kde sa najzreteľnejšie prejavil jeho ideový profil. Literárneho diela Vajanského sa dotýka len potiaľ, pokiaľ je to potrebné na ilustráciu jeho svetonáhľadu. Len v záverečnej časti podáva aj stručné hodnotenie celkového účinkovania Vajanského a jeho významu v slovenských dejinách.

* * *

Charakteristickým rysom spoločenského vývoja v Uhorsku v druhej polovici XIX. storočia bolo, že sa neustále prehlbovali triedne protiklady medzi dvoma základnými triedami kapitalistickej spoločnosti — buržoáziou a proletariátom. Odvtedy, ako buržoázia preberá od šľachty hospodársku a politickú prioritu, ako sa proletariát začína uvedomovať a v boji proti buržoázii organizovať, antagonizmus medzi buržoáziou a proletariátom sa stáva základným triednym antagonizmom uhorskej spoločnosti.

Platí to v plnej miere aj o Slovensku. Aj pred slovenskou buržoáziou, ktorá predtým videla svojho hlavného nepriateľa vo vládnom útlaku, vyvstáva v posledných

desaťročiach XIX. storočia nový, oveľa nebezpečnejší nepriateľ — slovenský proletariát.

Aj keď až do deväťdesiatych rokov minulého storočia nedošlo k markantnejšiemu vystúpeniu slovenského proletariátu, buržoázia si už dávno začala veľmi dobre uvedomovať, aký hrozný, nesmieriteľný nepriateľ jej v osobe proletariátu vyrastá. Revolučné vystúpenie robotníctva v 48. roku, prudký vzrast sociálnodemokratického hnutia v západnej Európe a najmä Parížska komúna — dočasná diktatúra proletariátu — jej boli dôkladnou výstrahou i poučením. Mimo toho dedinská, statkárska buržoázia ako bezprostrednú hrozbu pocítovala vzmáhajúcu sa nespokojnosť sprotetizovaného, po pôde hladného roľníctva, ktorá najmä v deväťdesiatych rokoch v celom Uhorsku prepukala v masových roľníckych pohyboch a vzburách.

Je pochopiteľné, že nový pomer triednych síl, ktorý sa v druhej polovici XIX. storočia vytváral aj na Slovensku, sa v plnej miere odrazil aj v pomere slovenskej buržoázie k národnému hnutiu. Kým v prvej polovici XIX. storočia, keď sa triedne záujmy mladej slovenskej buržoázie v podstate kryli so záujmami ľudového protifeudálneho pohybu, buržoázia sa mohla postaviť na čelo národného hnutia a viesť ho, v druhej polovici XIX. storočia, úmerne s tým, ako sa prehľbuje antagonizmus medzi buržoáziou a proletariátom, klesá jej účasť v národnom hnutí.

Neschopnosť stáť na čele národného hnutia sa najmä u dedinskej buržoázie na sklonku XIX. storočia prejavila tým, že roku 1884 ústami predstaviteľov Slovenskej národnej strany vyhlásila politickú pasivitu. Vyhlásením pasivity nechala buržoázia slovenský ľud napospas politickému vplyvu reakčných vládnych strán, uvoľnila cestu nespútanej maďarizácii. Prechod do pasivity bol zjavnou kapituláciou slovenskej buržoázie v boji proti vládnemu útlaku, výrazom jej bezmocnosti organizovať účinnú obranu národných práv.

Predstavitelia Slovenskej národnej strany sa usilovali ospravedlniť politickú pasivitu ako prechodný jav, vynútený zosilneným národnostným útlakom. V skutočnosti však prechod do pasivity bol logickým dôsledkom prehľbujúceho sa antagonizmu medzi buržoáziou a proletariátom.

Základný triedny záujem dedinskej statkárskej buržoázie bol tesne spätý s osudom veľkostatku a tým s existenciou nielen kapitalizmu, ale aj všetkých zvyškov feudalizmu, ktoré sa po nezdarenej revolúcii roku 1848 v Uhorsku zachovali. Je zrejmé, že tento záujem bol v nezmieriteľnom protiklade so záujmami slovenských ľudových mas a najmä proletariátu, pre ktorý jediným riešením mohlo byť vymýtenie všetkých zvyškov feudalizmu a povolenie samého kapitalizmu. A tak dedinská buržoázia, stratiac podporu ľudových mas, o ktorú sa v prvej polovici XIX. storočia mohla účinne opierať, v druhej polovici a najmä na sklonku XIX. storočia bola nútená vo svojom konkurenčnom boji ustúpiť maďarskému veľkostatku.

Pravda, z tohto svojho ústupu dedinská buržoázia na druhej strane nakoniec len ťažila. Prechodom do pasivity umožnila totiž maďarským vládnúcim triedam upevniť polofeudálne poriadky, ktoré národné hnutie — hnutie v podstate demokratické — povážlivo nahľadávalo. Aj v tomto sa teda zreteľne ukázalo, aké vratké je vlastenectvo buržoázie: len čo sa jej koristnícke záujmy dostali do rozporu so záujmami väčšiny národa, národná horlivosť buržoázie spľasla ako mydlová bublina.

Taký bol teda triedny profil dedinskej buržoázie na sklonku XIX. storočia.

Z uvedeného jasne vysvitá, akým tragickým omylom bola skutočnosť, že skupina martinských inteligentov, na čele ktorej od osemdesiatych rokov stál Vajanský, spojila svoj národný program práve s osudom tejto triedy. Dedinská buržoázia v tomto období už ani zďaleka nebola tou triedou, o ktorú sa národné snahy slovenskej inteligencie mohli úspešne opierať. Spojiť národný program s osudom dedinskej buržoázie znamenalo postaviť sa na beznúdejnú obranu tých síl, ktoré svoj vek už dožívali, viesť národ nie do budúcnosti, ale do minulosti.

Žiaľ, martinskí národnári a najmä sám Vajanský tento svoj omyl nielenže sami nespoznali, ale aj potom, keď sa naň zo strany hlasistov veľmi ostro poukazovalo, tvrdošíjne v ňom zotrúvali. A tak sa ich snahy, najmä však ich ideológia, šírená na stranách Národných novín, vo svojich objektívnych dôsledkoch dostala nakoniec do rozporu s úsiliami na dosiahnutie tých cieľov, pre ktoré bola pôvodne sama určená.

Buržoázna veda, ktorá, ako sme už spomenuli, nacionalisticky sploškovala dejiny slovenského národa, usilovala sa zastrieť reakčnú podstatu národnárskej ideológie a predstaví ju — pretože bola nacionálne, protimaďarsky exponovaná — ako ideológiu slovenského národného hnutia, ako výraz boja slovenského ľudu za svoje národné oslobodenie. V takomto zmysle videla v nej priame nadviazanie na odkaz štúrovskej ideológie. Sami národnári sa tiež sebavedome hlásili k štúrovskému odkazu.

Takéto ponímanie nacionalistickej ideológie martinských národnárov — ktorému sa, žiaľ, robia ešte aj dnes ústupky — je však od základu falošné. Nacionalistická ideológia nielenže nebola ideológiou národnooslobodzovacieho boja slovenského ľudu, ale bola v rozpore s týmto bojom a brzdiла ho, nielenže nenadväzovala na odkaz štúrovcov, ale bola negáciou tohto odkazu.

Línia, po ktorej sa rozvíjal národnooslobodzovací boj slovenského ľudu, nebola a nemohla byť líniou obrany statkársko-kapitalistického zriadenia v Uhorsku, ale líniou nezmieriteľného boja proti nemu, líniou boja za revolučnú demokratickú a socialistickú prestavbu uhorskej spoločnosti. Na čele národnooslobodzovacieho boja slovenského ľudu nestála a nemohla stáť reakčná dedinská buržoázia, „zemani“, ako by si to bol prial Vajanský, ale do jeho čela sa prebojovávala nová, dôsledne pokroková a revolučná trieda — proletariát. Práve v proletariáte prichádza na sklonku XIX. storočia aj do slovenských dejín tá trieda, ktorá jedine — bojujúc v jednotnom fronte so všetkým uhorským a vôbec medzinárodným proletariátom za zvrhnutie panstva buržoázie — mohla priviesť aj národnooslobodzovací boj slovenského ľudu k definitívnemu víťazstvu. Proletariát, len čo si začína uvedomovať svoje historické poslanie, stáva sa súčasne jediným oprávneným dedičom a dôsledným pokračovateľom všetkých pokrokových, revolučných národných tradícií.

Žiaľ, martinskí národnári nevideli a nechceli vidieť, že práve v boji ľudových mäs proti vykorisťovateľom a utláčateľom je aj zábezpeka konečného víťazstva národnooslobodzovacieho boja. Obmedziac si svoj obzor reakčnými triednymi záujmami dedinskej buržoázie, dokázali sa síce slovami vtierať do dôvery ľudu, no vo svojom národnom programe mu určili len úlohu „rezervnej masy“. Pre sám proletariát mal Vajanský len slová najhlbšieho opovrhnutia.

Je zrejmé, že národný program, ktorý nepočítal s ľudom a s jeho úsiliami ako

so základnou hybnou silou národného života, mohol nakoniec vyústiť len v siláckej hre so slovami, v jalovom rojení, ktoré tvorilo charakteristický rys politických úvah Národných novín. Martinským národniarom neostávalo nič iné, ako dúfať v nejaký náhly zvrät medzinárodných udalostí, v ktorom ruský cár — to „centrálne slnko“ — ako rozprávkový princ neočakávane zasiahne do uhorských pomerov a prinesie slovenskému národu vytúženú slobodu.

Tento únik od reálneho života do sveta slavianofilských — lepšie povedané carofilských — snov, v ktorom dedinská buržoázia nachádzala útechu vo svojom bezúspešnom konkurenčnom boji proti maďarskému veľkostatku, mal však aj svoj menej neškodný rub: bol totiž, ako výstižne poznamenali Prúdy, „sladkým makovým odvarom“,“² ktorý uspával najmä slovenskú inteligenciu. Teórie o príchode „našej spásy“ od cárizmu alebo od dynastie, poznamenal hlasista Vavro Šrobár, boli teplou hradou všelijakej nečinnosti a nedbajstva a koniec koncov nášho povestného politického a sociálneho fatalizmu.“³

Slovenský ľud však vo svojom boji nebol osamotený. Zápas medzi pokrokovými a reakčnými silami slovenskej spoločnosti našiel svoj výraz aj vo vývoji slovenského myslenia. Popri oficiálnej, nacionalistickej a vcelku reakčnej línii a v boji proti nej sa formovala a kryštalizovala línii pokroková, ktorej charakteristickým rysom bol najmä protest proti sociálnemu útlaku.

Pravda, v ťažkých podmienkach politického, národného a duchovného útlaku, uskutočňovaného vládnúcimi triedami za pomoci cirkvi, progresívna línii slovenského myslenia sa v tomto období nemohla plne rozvinúť. Preto jej prejavy — podľa doterajšieho výskumu — popri prvých ohlasoch socialistického hnutia, nachádzame poväčšine len v dielach básnikov a spisovateľov (Hviezdoslav, Timrava, Tajovský atď.).

Mnohé ich idey, vyjadrené v umeleckej forme, sú verným odzrkadlením boja slovenských ľudových mäs proti sociálnym i národným utlačovateľom a znamenajú nepochybne veľký prínos nielen v rozvoji slovenskej literatúry, ale aj v rozvoji progresívnej línii slovenského myslenia vôbec.

Vo zvrátenej, záujmom buržoázie prispôsobenej podobe sa sociálny boj slovenského ľudu odráža v náhľadoch Samuela Štefanoviča, ktorý si už v osemdesiatych rokoch veľmi dobre uvedomuje neudržateľnosť úzkoprsého racionalizmu a usiluje sa ho nahradiť sociálnou demagógiou. Podobná taktika je príznačná aj pre hlasistov.

Doterajší výskum progresívneho myslenia v tomto období je veľmi nedostatočný. Ďalší výskum, ktorý sa, mimo iného, bude musieť sústrediť aj na korešpondenciu a na objavenie prípadne ani nevydaných alebo buržoáznu vedou zamlčaných materiálov, môže priviesť k podstatne novým objavom.

Aj napriek nedostatočnosti doterajšieho výskumu ostáva však faktom, že takáto línii slovenského myslenia v posledných desaťročiach XIX. storočia tu bola a že práve v nej — a nie v nacionalistickej — máme hľadať výraz boja slovenského

² D., *Náš smer*, Prúdy IV, 4.

³ Šrobár, *Počiatky slovenského obrodenia*, Sborník slovenskej mládeže, 1909, 141.

ľudu za svoje sociálne i národné oslobodenie i priame nadviazanie na pokrokový, revolučný okamžik štúrovskej ideológie.

* * *

Základy Vajanského svetonáhľadu sa v podstate sformovali už v rodičovskom dome, najmä pod vplyvom jeho otca, Jozefa Miloslava Hurbana, ktorý predstavoval pre neho neomylnú autoritu.

Svetozár Hurban rástol v tom období (narodil sa 16. I. 1847), keď jeho otec už celkom opustil pôvodné smelé revolučné náhľady štyridsiatych rokov a oddal sa neplodnému náboženskému hľbaniu a planým snom o oslobodení slovenského národa viedenským cisárom alebo ruským cárom. V rodičovskom dome sa mladému Hurbanovi dostalo síce účinnej výchovy v duchu slovenskej rodovnosti, no súčasne mu jeho konzervatívny otec vštepil aj prvky nábožensko-idealistického svetonáhľadu a reakčnej politickej orientácie.

Meštiacke a klerikálne prostredie, v ktorom sa pohyboval počas svojich štúdií, najmä v nemeckom Stendhale a v Bratislave, ešte viac upevnilo jeho pripútanosť k meštiacko-cirkevnej vzdelanosti a štúdiom spisov ruských slavjanofilov, ideológov cárizmu, najmä reakčnej Danilevského knihy *Rusko a Európa*, ktorú Vajanský pokladal za „bibliu slavianstva“, sa definitívne ustálil konzervatívny, reakčný charakter jeho svetonáhľadu.

Aj keď v mladých rokoch v niektorých prípadoch prejavil Vajanský porozumenie alebo aspoň znášanlivosť s niektorými demokratickými náhľadmi, za svojho martinského pobytu bol už vyhraneným a bojovým konzervatívcem, zatracujúcim všetko pokrokové a demokratické.

V základe Vajanského svetonáhľadu spočívajú myšlienky kresťansko-cirkevného učenia. Svoju daň kresťansko-náboženským ideám v tomto období splatili aj mnohí iní slovenskí myslitelia, ktorých dielo napriek tomu patrí k progresívnej línii slovenského myslenia (napr. Hviezdoslav, Štefanovič atď.). No kým napríklad u Hviezdoslava kresťansko-náboženské pojmy boli často len slovným materiálom, ktorým vyjadroval v podstate pokrokový, revolučný obsah svojich myšlienok, u Vajanského práve reakčný obsah kresťansko-cirkevného učenia tvoril základ jeho svetonáhľadu. V tom je podstatný protiklad medzi kresťansko-náboženskou terminológiou Hviezdoslava a iných súčasných pokrokových mysliteľov a reakčnou kresťansko-cirkevnou orientáciou Vajanského.

Vajanský bol taký úzkostlivý vo svojich nábožensko-kresťanských názoroch, že ostro a apriori odmietal nielen akékoľvek myšlienky materialistického svetonáhľadu, ale mal zamietavý postoj aj k rôznym idealistickým názorom, ak v nich pobádal čo len stopu pochybovania o správnosti cirkevno-kresťanských dogiem.

Neomylným a možno povedať dostačujúcim prameňom základných vedomostí o svete je Vajanskému biblia. Veda a filozofia len rozvíja a potvrdzuje to, čo je napísané v biblii. Podľa neho je detinstvom upodozrievať bibliu z toho, že sa protiví so stavom dnešnej vedy, pretože „mysle veľkých právd“, objavených niekoľko tisíc rokov neskôr, nájdeme už v biblii. V úvodníku Národných novín *Kresťanstvo a veda* takto vykladá svoje názory na pomer náboženstva a vedy:

„Kresťanstvo nenje veda, ono je život, a sice opravná, vyvýšená, jedine utrpenia, bied a bôľov našich hodná časť žitia. Veda, vlastne rozmanité vedy môžu mu prospieť, ale ono i bez nich je celé, samostatné a postačujúce vymaniť, spasíť človeka. Rozrušíť ho nemôže žiadna astronómia, žiadna fyzika, matematika, tak ako nemôže najvyššia veža, pyramída prepichnúť nebeský zvod.“⁴

Najvyšším a neomylným poznaním pre Vajanského je teda intuitívne náboženské poznávanie sveta, vtlesnané do kresťansko-náboženskej viery. Rozum tu hrá podradnú úlohu. Výsledky rozumového bádania sú osožné len potiaľ, pokiaľ potvrdzujú kresťanské učenie a napomáhajú lepšie si ujasniť to, čo človek získal vierou. Je celkom logické, že úzkoprse zúženie funkcie rozumu na posluhovanie „viere“ vedie Vajanského k úplnému agnosticizmu: „V úskosti pripadá nám na myseľ — hovorí — či by nebol už čas navrátiť sa od hrdej vedy k jednoduchej kresťanskej pravde, nie len slovami a výčitkami, nie prostoslovným moralizovaním, ale v duchu a pravde? Či nepríde zdravá reakcia proti nesmiernemu zbožňovaniu rozumu a vedy, ktorá upozorní ľudstvo už raz i na dušu, na onú vyvýšenú, lepšiu, velebnejšiu a podstatnejšiu časť žitia?“⁵

Z uvedených slov jasne vidieť slabosť a bezmocnosť proti sile zdravého rozumu a vedy, ktoré nemilosrdne rozbíjajú aj posledné zvyšky stredovekých názorov, ktorých neskorým vyznavačom bol Vajanský. V strachu pred silou logiky a vedy uteká Vajanský zo sveta skutočnosti do sveta intuície a viery, do sveta mystického hlbania. Tento jeho útek ku „kresťanským pravdám“ v oblasti ideológie nie je však ničím iným ako verným odrazom triednych záujmov dedinskej buržoázie, ktorá sa vo svojej bezmocnosti proti rastu pokrokových síl práve tak utieka ku krajnej reakcii v oblasti politickej.

Úzkostlivé pridržiavanie sa cirkevno-náboženským dogiem, prirodzene, ohromne zužuje Vajanského myšlienkový obzor v oblasti základných poznatkov o svete. Vajanský sa díva na svet ako na dielo „boha-stvoriteľa“. Boh nielen stvoril svet, ale ho aj spravuje a udržuje. Boh je Vajanskému — ak to premietneme do filozofických termínov — heglou absolútnou ideou v prvej etape jej rozvoja. No na rozdiel od Hegla, Vajanského „boh, idea“ nenastupuje cestu vlastného samovývoja, ale po stvorení sveta, ktorý je už druhou, materiálnou podstatou, vkladá do neho idey, ktoré sú len jeho odrazom a im prenecháva tento vývoj, pričom „stvoriteľovi“ ostáva len úloha „udržovateľa“. Nie je to teda monistický idealistický názor, aký si u nás pod vplyvom Hegla osvojili štúrovci, ale názor dualistický, uznávajúci ducha a hmotu ako dve rozličné podstaty sveta, pričom boh je prvotnou podstatou.

Dualistický názor, rozdelenie sveta na dve podstaty, ducha a prírodu, umožňuje Vajanskému robiť najreakčnejšie závery v náhľadoch na prírodu, človeka, spoločnosť atď. Pozrime sa napríklad, aké miesto v takomto dualistickom svete pripisuje Vajanský človeku.

V človeku vidí Vajanský spojenie obidvoch podstát — materiálnej i duchovnej — spojenie, ktoré pri stvorení človeka uskutočnil boh tým, že vdýchol do hmoty

⁴ *Kresťanstvo a veda*, Národné noviny, 1895, č. 74.

⁵ Tamže.

dušu. Človek je teda súčasne duchovný i materiálny tvor. No v tomto je práve jeho najväčšie nešťastie. V úvodníku Národných novín *Človek a príroda*,⁶ uvažujú o vzájomnom pomere ľudskej duše a prírody, prichádza Vajanský k takýmto absurdným záverom: Človek, rozpoltený na dve časti — telo a dušu — je slabý, úbohý tvor, jeho boj s prírodnými silami je zbytočný a popredku prehraný a preto sa ho má radšej vzdať. Je pre neho užitočnejšie, ak sa oddá hlbaniu „o nesmrteľnosti duše ľudskej“ a bude usilovať o jej spásu, pretože jedine „tým vyplatí sa žiť na tomto svete“. Viera, náboženstvo je jedinou nádejou človeka, jedinou zárukou jeho „triumfu“ nad „nepriateľskou prírodou“, pravda, nie za života, ale — až po smrti. Poukaz na „posmrtný život“ — to je jediné a posledné, k čomu prichádza Vajanský vo svojich úvahách o človeku a jeho mieste vo svete.

Nuž — takéto katechizmové „teórie“ šíril Vajanský na stránkach Národných novín. Isteže netreba k nim komentára. Ak ich tu uvádzame, tak len na ilustráciu toho, do akých absurdností mohlo dospieť myslenie vedúceho ideologického predstaviteľa buržoázie v jeho zúfalstve nad skutočnosťou, že sa nezadržiiteľne rúca ten starý, prehnitý svet, ktorý by Vajanský a jeho trieda chceli na veky konzervovať. Aj v týchto úvahách, ktorých Vajanský uverejnil v Národných novinách celé desiatky, treba však vidieť určitý politický zámer. Človek, akého tu líčil Vajanský, mysticky zahľbený do seba, pasívny voči vonkajšiemu svetu, pokorne sa odovzdávajúci do „rúk božích“, plne zodpovedá prianiam buržoázie. Zdravý, sebavedomý, rozmyšľajúci človek, nespokojný so svojím osudom, dožadujúci sa svojich práv, usilujúci sa podrobiť si prírodu a pretvoriť aj spoločnosť, je nebezpečný pre zahnívajúce triedy a ich ideológovia by preto jeho ideál chceli vymazať aj z ľudskej mysle. V tom teda pramení tento mystický stredoveký náhľad na človeka aj u Vajanského. Jeho obdobu, pravda, v civilizovanejšej forme, nájdeme konečne aj u dnešných ideológov buržoázie.

Pokiaľ ide o Vajanského náhľady na prírodu, tie sú nemenej mystické ako náhľady na človeka. Príroda je človeku cudzím, nepriateľským živlom. Najväčším nešťastím pre človeka je, že jeho telo je „v strašnom zakliatí“ prírody. Medzi človekom a prírodou je „stará trhlina“, „starý rozryv“ a všetky ľudské námahy prekonať túto „trhlinu“ sú bez výsledku. Daromná je snaha človeka brániť sa proti „zlým stránkam prírody“. Človek sa preto nemá o to ani pokúšať, ale má pečovať len o svoju dušu, ktorá jedine „nespadá pod surový zákon“ prírody.

Je zrejmé, že takýto názor na prírodu popredku zaznáva všetky snahy študovať prírodu, odhaľovať zákonitosti prírodných javov, využívať sily prírody a zapriať ich do služieb ľudstva. Takýto názor apriori odsudzuje prírodné vedy ako zbytočné. Ako sme už z niekoľkých výrokov videli, Vajanský sa tým nijako ani netají. On otvorene volá k návratu od „hrdej vedy k jednoduchšej kresťanskej pravde“, bojí proti „zbožňovaniu rozumu a vedy“, zaznáva astronómiu, fyziku, matematiku.

Preto nie div, že v celom obsiahlom diele Vajanského nenájdeme takmer vôbec podrobnejších myšlienok o prírode, jej zákonoch a vývoji, a ak, tak sú

⁶ Národné noviny, 1890, č. 56.

skrz naskrz poprepletané mystickými náboženskými výmyslami. Študovať prírodu, zaoberať sa prírodnými vedami pokladá Vajanský za zbytočné. Veď „výšina, z ktorej možno mať široký výhľad, je len jedna: náboženstvo, a to jedine náboženstvo kresťanské...“⁷ „Božou tajnosťou zostáva, ako sa rodí svetlo zo tmy, ako zo suchého kameňa vyprýšti voda živá, ako od slabých a malých prichádza zárodok sily a veľkosti.“⁸ To, čo hovorí o prírode biblia, Vajanskému úplne dosťahuje. S ostatným súhlasí len za podmienky, ak neprotirečí biblii.

* * *

Prejdime k výkladu Vajanského náhľadov na spoločnosť. O tejto otázke nájdeme vo Vajanského diele viac a podrobnejšie rozpracovaných myšlienok. Vyložíme najskôr jeho všeobecné náhľady na vývoj spoločnosti a potom si osobitne všimneme jeho názory o socialistickej hnutí a jeho ideológii.

Je samozrejmé, že otázku vývoja spoločnosti poníma Vajanský idealisticky. Rozvoj alebo, lepšie povedané, pohyb ideí je pre Vajanského základom a hybnou silou spoločenského vývoja. Pritom tieto „idey“ vložil do spoločnosti sám boh. Tým, že odvodzuje idey od boha, pripisuje im súčasne večnosť, nemennosť. „Idey sú večné, len raz sa dostane do prostredia jedna a potom druhá...“⁹

Vo Vajanského názoroch na spoločenský vývoj nájdeme stopy Heglovej filozofie dejín, prevzaté od štúrovcov. Tak napríklad Vajanský hovorí: „Duch ľudstva je niečo organického. On kulminuje raz, níži sa, vrie a bojuje večný boj, chvála Hospodinu, boj vývinu a zdokonalenia.“¹⁰

Idealistická Heglova filozofia dejín, prepracovaná v slovenskom a slovanskom duchu štúrovcami, zohrala svojho času v slovenskom národnom živote pokrokovú úlohu: štúrovci, osvojac si najmä jej dialektiku, vykovali si z nej ideologickú zbraň, ktorá im pomáhala v boji proti feudalizmu a scholastickejmu stredovekému spôsobu myslenia. V ideológii štúrovcov, práve vďaka tejto dialektickej metóde, nájdeme preto mnohé pokrokové, revolučné prvky. Tak napríklad štúrovci — síce idealisticky — chápali vývoj ako vzájomný boj protirečení, pričom víťazí nové nad starým, a — čo je dôležité — človeku pripisovali v tomto boji aktívnu úlohu, zdôrazňovali význam rozumu a vedy v spoločenskom pokroku atď. Takýto názor štúrovcov na svet a jeho vývoj odzrkadľoval revolučnosť mladej slovenskej buržoázie, jej nespokojnosť so starými feudálnymi poriadkami, jej snahu vymaňať sa spod nadvlády maďarskej šľachty a usporiadať si pomery na Slovensku podľa svojej chuti.

Kým však slovenská buržoázia v prvej polovici XIX. storočia bola relatívne pokrokovou, revolučnou triedou, v posledných desaťročiach XIX. storočia, najmä dedinská buržoázia, bola už triedou reakčnou. Preto aj Vajanský, ideológ dedinskej buržoázie, neprebral štúrovský odkaz celistvý, ale vybral si z neho len to,

⁷ *Na vzkriesenie*, Národné noviny 1895, č. 79.

⁸ Vajanský, *Sobrané spisy* 16, 14.

⁹ *Národné deržavy*, Slovenské pohľady 1880, 193.

¹⁰ Tamže.

čo nebolo v rozpore s celkovou jeho reakčnou koncepciou. A tak aj zo štúrovskej filozofie dejín si ponecháva len jej idealistickú škrupinu, avšak jej zdravé jadro — dialektiku — zahadzuje.

Vajanského náhľad na dejiny nie je dialektický, ale metafyzický. V takomto svetle musíme vidieť aj vyššie citovaný výrok, v ktorom, ako sme povedali, vidieť stopy — ale skutočne len stopy — štúrovskej filozofie dejín.

„Pre metafyzika veci a ich myšlienkové odrazy, t. j. pojmy — hovorí Engels o metafyzickom názore na svet — sú navzájom oddelené, nemenné, raz navždy dané predmety, ktoré sa majú skúmať jeden za druhým, jeden nezávisle od druhého.“¹¹ „Metafyzici dívali sa na proces rozvoja ako na jednoduchý proces rastu, v ktorom kvantitatívne zmeny nevedú ku kvalitatívnym. Metafyzika popiera vnútornú protirečivosť predmetov; prameňom rozvoja je pre ňu zrazenie sa vonkajších protikladných síl“.¹²

Vajanského „večné idey“ — to sú práve takéto nemenné, navzájom izolované predmety, ich rozvoj — to je práve takýto mechanický proces rastu, bez vnútorných protirečivých síl. Veď „... pravda, mravnosť, duch, faktum, jestvovanie, jazyk, plemenné prednosti, vernosť a talent, bratský cit... — sú pre Vajanského — ... trvanlivé, stále, večné,“¹³ veď rozvoj spoločnosti v poňatí Vajanského je len pohyb ideí, z ktorých „... raz sa stane jedna páľčivou a dostane sa do popredia a potom druhá,“¹⁴ veď „čo sa zdá byť novým, je iba v novej forme zaodiata stará záležitosť, majúca svoje korene od pravekov,“¹⁵ veď „... ľudská príroda je tá samá, či človek bojuje proti medveďom a vlkom kyjakom v rukách, a či intriguje vo fraku a bielej kravatti na parketoch salonových.“¹⁶

Vidíme teda, aká mŕtva, statická, skostnatelá je filozofia Vajanského v porovnaní s aktivistickou filozofiou štúrovcov, z ktorých napríklad aj sám J. M. Hurban, otec Vajanského, presvedčivo vyhlasoval: „Verím v život večne pohyblivý a nie sú v stave túto skalomocnú vieru mi podlomíť ani pády jednotlivcov ani dôvody, čerpané z behu častíc (atómov),“¹⁷ „ñje je to pravda, že by nič novjeho nebolo pod slnkom...“,“¹⁸ „probudzení sa k novému jest smrť starého...“¹⁹ a „... čo má žiť, tomu šetko slúži k životu...“²⁰

Vajanskému je však cudzia nielen idealistická dialektika štúrovcov vo filozofii dejín, ale zamietá tiež akékoľvek iné pokusy o rozumové skúmanie a vysvetľovanie

¹¹ *Kratkij filosofskij slovar*, 286.

¹² C. d., 287.

¹³ *Netrpezlivým*, Národné noviny 1889, č. 111.

¹⁴ *Národné deržavy*, Slovenské pohľady 1880, 193.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Nitra II, 185.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ Čerwenak, *Zrcadlo Slovenska*, XIV.

²⁰ Nitra II, 189.

spoločenských javov, akúkoľvek možnosť vytvoriť vedeckú sústavu náhľadov na spoločnosť.

Tak napríklad z reakčného stanoviska ostro odsudzuje aj Comtovu sociológiu, ktorá síce nemala nič spoločného s vedou, podávala však obranu kapitalistického spoločenského poriadku. Pre Vajanského, obdivovateľa feudalizmu, bola preto aj táto nevedecká a reakčná sústava príliš pokrokovou.

V článku Národných novín *Spoločnosť* sa takto vyporiadava s Comtovou sociológiou: „Francúz August Comte, zakladateľ pozitivizmu, vyzdvihol aj sociológiu, vedu o spoločnosti, na stupeň exaktnej vedy a myslel, že aj na zjavy, udávajúce sa v spoločnosti ľudskej, možno aplikovať isté pevne ustálené zákony... — Avšak, hovorí ďalej Vajanský — ...na deje spoločnosti ľudskej nemožno žiadne teórie aplikovať, lebo hýbdlom tých dejov v prvom rade je srdce a až v druhom rade rozum. Vytrhnite spoločnosti ľudskej srdce a prestáva byť spoločnosťou ľudskou — keď rozum prevezme vládu citu, nenájdete človečika, ktorý by chcel ďalej žiť.“²¹

Vidíme teda, že Vajanský, vystrašený aj Comtovou idealistickou sociológiou, utieka sa k úplnému mysticismu, že popiera aj idealistické teórie o rozume ako o hybnej sile spoločenského vývoja a vytvára si absurdnú mystickú predstavu o ľudskom alebo nejakom „spoločenskom“ srdci ako o „hýbadle“ spoločenských javov. Ináč povedané, pre oneskoreného obdivovateľa feudalizmu je neprijateľná aj reakčná buržoázna ideológia.

Vajanský v každom pokuse o rozumový náhľad na spoločnosť vidí snahu nahlodať jestvujúce spoločenské zriadenie. A pre neho „...všetky snahy za polepšenie, za zreparovanie spoločnosti ľudskej, všetko to samé teoretizovanie, samé doktrinárstvo...“,“²² pretože, ako sám priznáva, „...všetky tie teórie vedú práve k otráseniu spoločnosti ľudskej...“²³ — rozumej k otráseniu polofeudálneho Uhorska. Aj vo svojich náhľadoch na spoločnosť dospieva teda Vajanský k číremu agnosticizmu.

Ak Vajanský z reakčného stanoviska tak ostro odmieta idealistickú Comtovu sociológiu a aj iné buržoázne sociologické školy, môžeme si predstaviť, aký je jeho pomer k materialistickým učeniam, akým postrachom je pre neho najmä marxizmus, ktorý sa v posledných desaťročiach XIX. storočia začína udomáčňovať aj v uhorskom robotníckom hnutí. Vajanský hádže do jedného koša učenia „liberálno-židovské, filozoficko-materialistické, surovo-socialistické a mihilistické“ a apriori ich zatracuje, pretože „...odtŕhajú človeka od Boha, teda oddali ho diablu.“²⁴ Naľakaný materializmom, nenachádzajúc proti nemu žiadnych vecných argumentov, chcel by mu Vajanský najradšej odzvoniť. „Materialistické učenie octló sa na hranici non plus ultra. Už ďalej nemôže. Každý ďalší krok vedie

²¹ *Spoločnosť*, Národné noviny 1897, č. 191.

²² Tamže.

²³ Tamže.

²⁴ *Otcovia atentátorov*, Národné noviny 1900, č. 93.

kamsi inam, do sveta nereálneho, a tak je koniec materializmu..."²⁵ Nakoniec sa znovu odieva krunierom kresťanskej viery a dogmatiky: „A konečne zostane zase len tá pevná, formu a silu dávajúca kosť, trebárs, povedzme, kostra — dogma."²⁶

Jedinou a plne dostačujúcou platformou aj v náhľadoch na spoločnosť je Vajanskému kresťanské náboženstvo. „V kresťanstve nájdeme tie čisté pravdy, ktoré jedine slúžiť môžu za základ zreparovania spoločnosti ľudskej, — len v najprísnejšom prevedení zásad kresťanského socializmu je spása terajšej zhum-plovanej spoločnosti."²⁷ O tom, ako si tento kresťanský socializmus Vajanský predstavoval, môžeme si urobiť obraz podľa toho, že ako príklad už uskutočnených zásad kresťanského socializmu uvádzal raz cárske Rusko, raz monarchistické Rakúsko (v Rakúsku roku 1897 dosiahla volebný úspech kresťansko-sociálna strana), čiže režimy práve tak reakčné ako uhorský, len snáď ešte tvrdšie a despotickejšie. Výstižnú charakteristiku tohto kresťanského socializmu podal hla-sista M. Hodža, keď o uhorských kresťanských socialistoch povedal: „Oni len sedia na svojich majetkoch a robotnému ľudu hovoria: tráp sa človeče, a čakaj, až ti na druhom svete bude dobre, a toto, hľa, je cieľ a zmysel kresťanského socializmu v Uhorsku."²⁸

Vajanský bol vášnivým obrancom náboženstva a cirkvi — tohto pilieru reakcie. Pre každého, kto sa opovážil napadnúť oficiálne cirkvi, mal len slová najhlbšieho opovrhnutia. „...len polovzdelanosť alebo šteklenia za slávou prázdnu a za slávou ceny veľmi problematickej odopierať môže veľký význam viery a cirkvi v rozvoji ducha ľudského. Cirkev nielenže nebola hafou rozvoja ľudského, ale práve svojou morálkou pracovala vždy na reforme spoločnosti ľudskej."²⁹

Nezmyselnosť a prot ľudovosť Vajanského klerikalizmu odhaľovali hlasisti, ktorí ukazovali, že obrana cirkvi je vlastne obranou najväčších statkárov v Uhorsku, pretože napríklad ostrihomský arcibiskup vlastní vyše 95 tisíc jutár pôdy a mimo toho má vyše milióna ročného dôchodku, banskobystrický biskup do 30 tisíc jutár pôdy, nitriansky vyše 16 tisíc a 1 a $\frac{1}{4}$ milióna dôchodku atď. Pravda, Vajanský kritiku hlasistov neprijal, ale odmenil sa im za ňu nadávkami a upodo-zrfevaním z ateizmu.

* * *

V posledných desaťročiach XIX. storočia, v súvislosti s urýchlením rozvoja ka-pitalizmu v Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, početne i organizačne rástla i robotnícka trieda. Už roku 1868 si uhorskí robotníci zakladajú Všeobecný robot-nický spolok, roku 1880 vzniká Všeobecná robotnícka strana Uhorska, ktorá sa roku 1890 premenila na Sociálnodemokratickú stranu Uhorska. V rámci celouhor-

²⁵ *Nápady na pozitívnu vieru*, Národné noviny 1892, č. 126.

²⁶ Tamže.

²⁷ *Spoločnosť*, Národné noviny 1897, č. 9.

²⁸ M. Hodža, *Články, reči a štúdie* III, 202.

²⁹ *Spoločnosť*, Národné noviny 1897, č. 191.

ských robotníckych organizácií vyvíjali činnosť aj slovenskí robotníci. Hoci politika sociálnodemokratickej strany v Uhorsku nebola dôsledne revolučná, už sám fakt jej jestvovania a prudkého rastu dokonale vystrašil všetky vykorisťovateľské triedy Uhorska, nevynímajúc ani slovenskú dedinskú buržoáziu.

Aj Vajanský vytyčil, že odtiaľto, zo strany organizujúcej sa robotníckej triedy hrozí hlavné nebezpečenstvo tomu starému spoločenskému poriadku, ktorý sa usiloval zachraňovať. A tak napriek tomu, že sociálna demokracia mala vo svojom programe aj oslobodenie utláčaných národov, spustil proti nej a jej ideológii besnú paľbu.

S ideovými základmi socializmu bol Vajanský už v osemdesiatych rokoch pomerne dobre oboznámený. Príčiny vzniku socialistického hnutia, ako to vysvitá z jeho článku *Socializmus v Slavianstve*,³⁰ videl správne v rozvoji kapitalizmu, vo vykorisťovaní „bezzemných ľudí“, čiže proletárov, v triednych protikladoch medzi majetnou triedou a proletariátom. Pokúša sa však obmedziť socializmus len na západnú Európu, vylučuje možnosť jeho uplatnenia v „Slavianstve“, pretože „duch slaviansky je celkom inší, ako romanský a germanský... socializmus v Slavianstve nemá oných podmienok. Je on tá vnesená cudzia bylina, ktorá nevydrží naše klima, jestli vôbec my ako Slaviani budeme nažívať a sa vyvíňovať.“

Vajanský vyhlasuje za „strašnú satyru, za bláznovstvo“ to, že sa v slovanstve hovorí o socializme, pretože veď napríklad v Srbsku „je sedliak v tak dobrom stave, ako nikde, kupec bohatne, úrodnej zeme dosť a dosť, niet absolútne žiadneho proletariátu, sedliak v Srbsku, v Rusku nenje kadejaký proletár, ale majiteľ, lebo spolumajiteľ pozemku“, v Bulharsku „sedia ľudia v krpcoch v snehu a v komisiách“. Okrem iného Vajanský s potešením priznáva, že „v Srbsku je industria na tak nízkom stupni, že aj zápalku volajú mašinou,“ že „fabriky neotravujú vzduch dymom svojich komínov.“ Ak sa v slovanstve predsa ujímajú idey socializmu, tak ich sem, podľa Vajanského, priniesli len synkovia bohatších ľudí, ktorí študovali v cudzine. „Toto je základ celého socializmu v slovanstve“ — končí Vajanský svoj „duchaplný“ článok. „Základ chorobný, nepevný. Zdravá slavianska príroda premôže skoro chorobný úkaz. V národe samom niet žiadneho zárodku socializmu.“

Nie je potrebné komentovať tieto nezmyselné úvahy Vajanského. Nepochybne natropili však mnoho škody v radoch slovenskej inteligencie, ktorá ešte predtým, ako sa na Slovensku začali zjavovať prvé zory socialistického hnutia, bola prostredníctvom Národných novín kŕmená takýmito a podobnými lživými a zlomyseľnými informáciami o socialistickej ideológii. Vajanský sám mal príležitosť čoskoro sa presvedčiť, že socializmus má v slovanstve netušené pevný základ; no čím viac rástlo v slovanstve sociálnodemokratické hnutie, tým zúrivejšie socializmus nenávidel a bojoval proti nemu, najmä po roku 1905, kedy veľká revolučná búrka v Rusku od základu otriasla jeho milovaným samodržavím.

Vajanský nemohol nevidieť alebo dokonca popierať do očí bijúcu biedu a živorenie slovenského ľudu. V obrovskom množstve jeho článkov nájdeme však len veľmi málo výrokov o skutočných sociálnych pomeroch, v akých žili masy slo-

³⁰ Národné noviny 1882, č. 12.

venského ľudu. A ak o nich hovorí, tak je to len argument proti maďarizácii alebo proti Židom, nikdy však nie pokus o reálnu analýzu a o hľadanie východiska. Vajanskému boli cudzie a nepochopiteľné skutočné potreby slovenského ľudu. Nie div, že na riešenie sociálnej otázky, nakoľko ju vôbec priznáva, nemá Vajanský žiaden iný recept ako hlásanie kresťanskej lásky a pokornej odovzdanosti do rúk „osudu“. „Tak pracovať — písal — aby aj ten robotník stal sa predmetom lásky a láskavého zaobchádzania zo strany prácu dávajúceho. Z druhej strany zase v poslednom zobudiť väčší cit, väčšiu zaujatosť za prácu konajúcich. To bola by tá pravá reforma society a nie teóriou určené hranice majetku. Lebo majetok netvorí to blaho človeka, za ktoré pracuje, ale skôr spokojnosť so svojím stavom a uznanie svojej práce. Darom hovoria sociálni demokrati, že chlieb treba ľudu pracujúcemu. Nie, to je málo, treba mu základ ku spokojnosti so svojím stavom, túto ale nemožno na vázkach odvážiť.“³¹

Čo myslí Vajanský pod „základom ku spokojnosti“, ako si ho predstavuje zabezpečiť pre pracujúci ľud, to nehovorí. Zrejme však nejde tu o nič iné, ako o uspokojenie sa so svojou biedou, s chomútom, ktorý mu hodili na krk vykorisťovatelia. To je jediné, čo „národovec“ Vajanský vie odporúčať obrovskej väčšine národa.

* * *

Skutočnosť, ktorú konštatovali hlasisti, že totiž „prvá slovenská inteligencia (rozumej Vajanský a ostatní martinskí národníari — pozn. J. S.) vyrástla po boku bohatých, ľud odierajúcich, lenivých, hrдых zemanov“³² plne potvrdzuje aj Vajanského koncepcia slovenského národa.

Pre Vajanského opravdovými predstaviteľmi slovenského národa boli len jeho bohatšie vrstvy, najmä trieda statkárov, ktorých často, zhodne so skutočnými buržoáznejúcimi zvyškami zemianstva, nazýva aj „zemanmi“, slovenskou „šľachtou“. „My vyznať musíme, že zemianstvo bolo kvetom nášho národa“ — hovorí Vajanský a narieka nad tým, že tento „kvet národa“ „hynie hmotne, stráti vplyv, význam, a synovia zvučných mien padajú do nížin proletariátu.“³³

Vajanský vidí, že táto trieda už dohráva v slovenskom národnom živote svoju úlohu, že „jeho postavenie (t. j. „zemianstva“, statkárskej buržoázie — pozn. J. S.) je v slovenskom národe tak abnormálne ako nikde na šírom svete,“ t. j. že zrádza slovenský národ. „Podívajme sa dnes po zemianstve hornouhorskem, a uvidíme smutný obraz“ — vraví Vajanský. „Ono tlačí sa k stolom inferiórnej rasy, aby zachytilo padajúce drobky, ono stalo sa posmechom pre príšlecov a avanturistov, pochádzajúcich z tých najpestrejších národov. Nie viac „magistri dapifecorum regalium“ regrutujú sa z úbočí Tatier, ale šľachetní lokaji, kandidáti tých biednejších sinekúr.“³⁴

Vajanský je však tak tesne celou svojou činnosťou a myslením pripútaný k de-

³¹ *Spoločnosť*, Národné noviny 1897, č. 191.

³² P. Blaho, *Obrozenie slovenského západu*, Slov. kalendár 1914, 42.

³³ *Slovenské zemianstvo*, Slovenské pohľady 1881, 97—98.

³⁴ Tamže.

dinskej buržoázii, že aj napriek tomu, že vidí, ako táto trieda prepadá renegátstvu, aj naďalej sa plne na ňu orientuje. „Nešťastie slovenského národa súvisí veľmi úzko s nešťastím slovenskej šľachty“³⁵ mieni Vajanský, a preto vyvíja všetko úsilie, aby vrátil túto „šľachtu“ slovenskému národu, domnievajúc sa, že tým zmení aj osud národa.

Aj v osnove veľkej časti jeho literárneho diela spočíva práve toto beznádejné úsilie. V snahe udržať pre národ zvyšky „zemanov“, ktorí sa ešte sem-tam hlásia za Slovákov alebo vrátiť národu renegátov, popísal Vajanský celé stovky strán stojích románov a poviedok, kde v nudných, umele vykonštruovaných príbehoch ospevuje plytké, na koruny vyrátané vlastnenie „roduverných“ statkárov a kulakov. Je zarážajúce, s akým oduševnením a láskou opisuje Vajanský panské kaštiele a ich bezduchých obyvateľov, s akými sympatiami obdarúva rôzne kreatúry s „modrou krvou“, kým pre slovenský ľud vo svojich románoch a poviedkach takmer nenašiel miesta, a ak, tak len ako štafáž, ako pozadie, na ktorom môže lepšie vyniknúť „šľachetnosť“ zemianskej krvi. Pravdu mal František Votruba, keď hodnotiac Vajanského literárne dielo povedal, že Vajanský podstatou svojho diela je a bude svojmu národu cudzí.³⁶

Vo svojej aristokratickej povýšeneckosti Vajanský ostro dištancoval inteligenciu od ľudu. Kým ľud bol pre neho len „pigra massa“, „rezervná masa“, inteligencia mu predstavovala „národ sám osebe“. „My — slovenská inteligencia, sme národ — pars pro toto...“³⁷ — vyhlasoval Vajanský. Úbohosť tohto názoru odhaľoval hlasista Šrobár, keď povedal: „...nie hrdosť, lež zúfalosť by pristala týmto slovom, zúfalosť nad životom, nad prácou, nad bezmocnosťou slovenskej národnej inteligencie, že po storočnej práci, prenasledovaniach a obetiach, zostáva ona, hŕstka ľudí — celým národom slovenským!“³⁸

Vajanský, pokúšajúc sa ospravedlňovať pasivitu buržoázie v obrane národných práv, ktorou umožnila maďarským vládnúcim triedam bez prekážky uskutočňovať politický i hospodársky útlak slovenského ľudu i jeho násilnú maďarizáciu, nešťítal sa hlásať teórie, podľa ktorých pasivita — táto odporná kapitulácia buržoázie v národnooslobodzovacom boji — je „jedine národnou, ľudovou a slovenskou politikou,“ vyplývajúcou z „hlbokých etnických, psychologických a etických dôvodov,“ politikou, ktorú si želá sám ľud. „Sám ľud je i bez nášho posthumného osvedčenia pasívnym od roku 1848!“ — zvoláva tento „vodca“ národa a s veľkým sebauspokojením konštatuje: „My sme konečne vyslovili to, čo jestvuje fakticky!“³⁹

Vajanský mal tak obmedzený svoj obzor reakčnými triednymi záujmami dedinskej buržoázie, že nevidel a nechcel vidieť, že je to práve slovenský ľud, ktorý mužne odoláva maďarizácii a — bojujúc za svoje sociálne oslobodenie — bojuje aj proti národnostnému útlaku napriek tomu, že v tomto boji nemá dostatok verných vodcov.

³⁵ Tamže.

³⁶ F. Votruba, *Vajanský*, Pravda, 1947, č. 13.

³⁷ Šrobár, *Naše snahy*, Hlas I, č. 1.

³⁸ Tamže.

³⁹ *Pasivita*, Národné noviny 1884, č. 69.

Pasívnym a nevzdelaným chcela mať slovenský ľud len buržoázia, pretože sa bála vzrastu jeho vzdelania a aktivity, bála sa, že sa obráti proti nej samej. V tom je i žriedlo Vajanského neviery v ľud, jeho teórií o pasívnosti ľudu, o konzervovaní jeho nevzdelanosti (pretože ľud, ktorý nevie čítať a písať, je vraj odolnejší proti maďarizácii!) — v tom je tiež žriedlo jeho náboženského fatalizmu a jeho neplodného carofilského rojčenia. Veď k čomu inému ako k mystickému blúzneniu mohol dospieť Vajanský so svojou národovedeckou ideológiou, keď sa pozbavil jediného jej životodarného prameňa — hnutia širokých mas ľudu za svoje sociálne a súčasne národné oslobodenie.

Fatalistické, pasivistické názory Vajanského, šírené na stránkach Národných novín, mali veľmi škodlivý vplyv na rady slovenskej inteligencie. Táto škodlivosť bola tam vlastenčiacich, ale aj poctivých národných inteligentov, odvádzali ich pozornosť som, na ktorý bola slovenská inteligencia plne odkázaná.

Škodlivosť takýchto teórií spočívala v tom, že popredku odzbrojovali nielen semtam vlastenčiacich, ale aj poctivých národných inteligentov, odvádzali ich pozornosť od ľudu, od jeho potrieb a boja, pestovali v nich povýšeneckosť v pomere k ľudu a pripúťavali ich k buržoázii. Národné noviny nie žeby boli povzbudzovali, vzpružovali poctivých, ľudu a národu verných inteligentov, ale naopak, podrážali im nohy, podväzovali aj ich vlastnú iniciatívu nielen v ľudovýchovnej práci, ktorá bola vtedy taká potrebná, ale aj v boji proti maďarizácii, ktorá priam dusila kultúrny, vzdelanostný rast slovenského ľudu a tým aj rast triedneho uvedomenia robotníckej triedy a vykorisťovaných mas roľníctva.

Národné noviny, vedené Vajanským, zohrali v slovenskom národnom živote v podstate reakčnú úlohu. Hnali vodu na mlyn nielen slovenskej, ale nakoniec aj maďarskej reakcie, ktorá si predsa nemohla nič viacšie priať ako takýto rozkladný vplyv, pôsobiaci v radoch samej národnej inteligencie.

Túto skutočnosť zistili už aj niektorí súčasní pozorovatelia a kritici martinskej skupiny slovenskej inteligencie. Tak napríklad Kálal v brožúre *Věci slovenské*⁴⁰ hovoril: „hodně let již slyším po celém Slovensku žaloby na Národní noviny a na martinské vůdcovství. V samém Martině nazval výborný muž redakci Nár. novin národním neštěstím...“. Za odtrhnutosť Národných novín od slovenského života a ich kozmopolitické zameranie kritizovali ich redakciu najmä hlasisti. Šrobár napríklad napísal, že boli časy, kedy Národné noviny vyzerali tak, ako keby všetky európske zahraničné ministerstvá boli mali v martinskej redakcii Národných novín svoje filiálky, avšak o samom Slovensku sa v nich nebolo čo dočítať.

Predsa však aj Vajanského buržoázny nacionalizmus — ako každý buržoázny nacionalizmus — mal aj svoj skutočne akčný program. Bol to program namierený proti ľudu, proti robotníckemu hnutiu, proti demokracii a pokroku. Uvedme len jeden jeho výrok, v ktorom nechtiac sám odhaľuje skutočný triedny obsah a zmysel národovectva slovenskej buržoázie, ktorého bol tlmočníkom. V úvodníku Národných novín *Následok odnárodňovania* hovorí:

„Vieme, že všetci ľudia nemôžu byť rovní čo do majetku a spoločenského postavenia. Ale taká nerovnosť dá sa mierniť istými spoločenskými záujmami, tak jako

⁴⁰ Vyšla v Skalici r. 1901.

túžba po víťazstve nad nepriateľom spojuje простého vojaka s generálom, jako cit vlastenecký spojuje простého delníka s ministrom... kde také vyššie zväzky chýbajú, kde človek stratil vieru v cieľe, kde stratil národnosť a stal sa bezbarevným kozmopolitom, tam rodí sa komunizmus a socializmus. Diví komunisti a socialisti, nihilisti zapierajú národnosť a zobudzajú závisť a divoké zverské náruživosti. Podporuje a cestu im pripravuje ten, kto odnárodňuje."⁴¹

Hľa — tu to máme ako na dlani: obalamutif ľud frázami o vlasteneckom cíte, ktorý „spojuje простého delníka s ministrom“, prikryť kepienkou tohto „spoločného citu“ triedne protirečenia vo vnútri národa, odvieť pozornosť nás od triedneho boja a nahuckať ich, nešútiac sa najnechutnejších výmyslov, proti socialistickému hnutiu — taký bol triedny obsah a zmysel buržoázneho nacionalizmu, ktorý hlásal Vajanský. A taký istý bol tiež triedny obsah a zmysel jeho vulgárneho protimaďarského šovinizmu, jeho vyhlasovania náboženstva za spoločnú, všetkých zjednocujúcu vlastnosť národa, jeho zúrivého antisemitizmu atď.

Vidíme teda, ako sa Vajanského národovectvo, zapriahnuté do služieb reakčnej dedinskej buržoázie, vo svojich dôsledkoch stalo zbraňou proti pokroku, nadobudlo prot ľudový a protinárodný charakter. Vidíme teda, aký naprosto falošný bol názor, ktorý hlásala buržoázna veda, že Vajanský bol „najvýznamnejším slovenským spisovateľom novej doby a duchovným vodcom predprevratového Slovenska.“⁴² O takomto spisovateľskom význame Vajanského boli pochybnosti aj v samom buržoáznom tábore, a pokiaľ ide o jeho „duchovné vodcovstvo“ — tak áno, Vajanský bol duchovným vodcom, avšak nie duchovným vodcom národa, ale duchovným vodcom reakčnej dedinskej uburžoázie. Preto sa prevažná časť jeho diela, zabalená síce do národovedeckej pozlátky, svojou podstatou dostala v skutočnosti do konfliktu s celonárodnými záujmami, svojimi objektívnymi dôsledkami hatila rozvoj sociálneho a národnooslobodzovacieho boja slovenského ľudu.

Ak by sme chceli zhrnúť výsledky rozboru Vajanského filozofických a politických náhľadov, mohli by sme podať takúto stručnú charakteristiku nacionalistickej národnárskej ideológie:

Nacionalistická ideológia martinských národnárov bola v podstate ideológiou reakčnej dedinskej, statkárskej buržoázie na sklonku XIX. storočia. Triedne postavenie a záujmy dedinskej buržoázie, jej pomer k ostatným triedam uhorskej spoločnosti v plnej miere určili jej úlohu i podstatné rysy. Z podstatných rysov by sme mohli vydeliť najmä tieto:

1. Národnárska ideológia bola predovšetkým útechou dedinskej buržoázie v jej bezúspešnom konkurenčnom boji proti maďarskému veľkostatku a súčasne výrazom jej nádeji na dosiahnutie určitých výsledkov v tomto boji. Skutočnosť, že buržoázia v dôsledku hlbokého antagonizmu medzi ňou a proletariátom sa vo svojom konkurenčnom boji nemohla opierať o masy slovenského ľudu, našla svoj výraz v mystickej teórii o „pasivite“ slovenského ľudu, o konzervovaní jeho nevzdelanosti ako zábezpeky zachovania národného „ducha“, v náboženskom fatalizme a v reakčnom carofilstve.

⁴¹ *Následok odnárodňovania*, Národné noviny 1887, č. 79.

⁴² *Ottov náučný slovník*.

2. Národnárska ideológia bola súčasne obranou nielen kapitalizmu, ale aj všetkých zvyškov feudalizmu v Uhorsku. Preto jej celkový ráz je klerikálny, v jej základe spočíva kresťansko-cirkevná dogmatika, popiera význam rozumu a vedy, význam štúdia prírody i spoločnosti, vyzdvihuje náboženskú intuíciu a vyúsťuje nakoniec v agnosticizmus.

3. V boji proti pokrokovým silám slovenskej spoločnosti zvlášť reakčnú úlohu zohrali také zbrane nacionalistickej ideológie, ako boli protimaďarský šovinizmus a antisemitizmus. Najmä protimaďarský šovinizmus bol tým kanálom, ktorým sa buržoázia usilovala odviesť pozornosť mas od triedneho boja proti vykorisťovateľom do riečišťa nacionálnej nenávisti proti maďarskému národu.

Nacionalistická národnárska ideológia — ako to vyplýva z tohto rozboru — bola teda vyhranene reakčnou ideológiou; bola v rozpore s bojom slovenského ľudu za svoje sociálne a národné oslobodenie, falšovaním a poprením revolučného odkazu štúrovcov.

Taký bol celkový ráz ideológie martinských národnárov, jej spoločensko-politické zameranie.

* * *

Ak však nacionalistická národnárska ideológia mala vcelku takýto ráz, neznamená to, že by sme v celom účinkovaní martinským národnárov a aj v niektorých ich politických a filozofických náhľadoch nemali vidieť nič kladného.

Národnárska skupina martinských inteligentov nebola ideologicky celkom homogénna. Demokratickými tendenciami presahovali rámec reakčnej koncepcie Vajanského najmä niektoré náhlady Jozefa Škultétyho. Škultéty si síce tiež v podstate osvojil Vajanského koncepciu slovenského národa, podľa ktorej hlavnou zárukou jeho existencie a budúcnosti je „zemianstvo“, no už v dôsledu svojho ľudového pôvodu, životných ťažkostí a vôbec väčšej osobnej spätosti s ľudovými vrstvami bol demokratickejšie založený ako Vajanský, čo sa prejavilo aj v jeho úprimnejšom pomere k ľudu a tiež v solidárnejšom pomere k demokratickým myšlienkam a snaženiam.

Tak Škultétymu, napríklad, bol cudzí aristokratický, povýšenecký pomer k ľudu, ktorý bol charakteristický pre Vajanského. Vajanský, ako sme videli, sa natoľko odtrhol od ľudu, že ho vyhlásil len za „pasívnu, rezervnú masu“, čím odvádzal pozornosť inteligencie od organizovania jeho živelného boja za sociálne a národné oslobodenie. Obrana národných práv v jeho koncepcii sa potom scvrkla na platonické, neúčinné rojčenie malej skupiny inteligentov-literátov, na fatalistické vyčkávanie nejakej nadprirodzenej sily, ktorá odrazu zázračne vytrhne slovenský národ z jeho národnej poroby. Škultéty sa síce nevedel teoreticky vymaniť z tejto falošnej koncepcie Vajanského, avšak svojou drobnou húževnatou prácou, obetavým organizovaním literárneho a vedeckého života ukázal, že mu je cudzí Vajanského fatalizmus, že má reálnejší a tvorivejší pomer k aktivite slovenskej inteligencie, podnecovanej pohybom ľudu. Škultéty pilne zbieral ľudové piesne, povesti, porekadlá, dokumenty o živote ľudu, študoval jeho jazyk, v literárnokritických článkoch vyzdvihoval realistické vyličenie života ľudu v dielach básnikov a spisovateľov. Na

začiatku svojho účinkovania v Martine (roku 1881) Škultéty dokonca neváhal priznať, že za neprebudenosť slovenských ľudových mäs „nesie vinu i smer nášho národného pôsobenia, ktorý neobracia sa k ľudu spôsobom dostatočne výdatným, praktickým," a žiadal zmenu politiky slovenskej národnej strany, pretože „on zdvihne sa tou jemu vlastnou silou a nedá sa odvrátiť od nás" len vtedy, ak sa mu ukáže, že „okrem zvučných slov, ktorým, ubitý biedou, beztak ťažko porozumie, máme pre neho rady, prostriedky materiálny dobrobyt prinášajúce".⁴³

Zhovievavejší bol Škultéty tiež k hlasistom, ktorí pri svojom nástupe priviedli Vajanského priam do zúrivosti. „Pokrok je prirodzený" — napísal v Slovenských pohľadoch roku 1904. „Pokrok ide s rozvojom vecí. Semeno pokroku vštepené je človeku. Keď mladšie pokolenie dokazuje pokrok oproti staršiemu, a to nie je jeho zásluha, to je poriadok vecí. Nepokročíť znamená nevykonať svoje, zostáť len pri hotovom, nájdenom."⁴⁴ Škultéty sledoval tiež teórie rakúskych socialistov a usudzoval, čo by ich realizovaním získal slovenský národ. Podstatu socialistických učení síce nepochopil, ale nebol ani takým ich vášnivým odporcom ako Vajanský.

Demokratickejší bol tiež pomer Škultétyho k Rusku a k českému národu. Kým Vajanský všetky svoje nádeje vkladal v cársku samovládu a nepremeškal žiadnu príležitosť, aby neospieval cára a jeho samovládny režim, Škultétyho viacej uchvacovala veľkosť, mohutnosť Ruska a sám ruský ľud. U ruských spisovateľov si najviac cenil ich záujem o ľud a po návšteve Ruska vyznal, že „nádeje u nás všade sú len v ľude".⁴⁵

Z týchto príkladov vidíme, že aj v národnárskej ideológii boli určité demokratické tendencie. Bolo by však chybou, keby sme z uvedených paralel uzatvárali, že Škultétyho náhľady sa snáď vcelku vymykali z rámca nacionalistickej ideológie. Ide tu v pravom zmysle slova len o demokratické tendencie a nie o demokratickú orientáciu. Celková orientácia Škultétyho bola tiež nacionalistická, tak ako aj Vajanského. No kým Vajanský bol bojovým, „tvorivým" nacionalistom, v pravom zmysle ideológom reakčnej nacionalistickej buržoázie, zatiaľ Škultéty viac-menej pasívne vsiakol do seba nacionalistickú ideológiu, pričom však nestratil celkom ani duchovné spojenie s ľudom, z ktorého vyšiel.

Avšak aj v politických a filozofických náhľadoch samého Vajanského, ktorý bol najexponovanejším a najbojovnejším ideológom reakčnej nacionalistickej buržoázie, môžeme nájsť určité kladné momenty. Tak napríklad sám protest proti národnostnému útlaku — pravda, len potiaľ, pokiaľ tento protest neprechádzal do protimaďarského šovinizmu, pokiaľ jeho účelom nebolo redukovať príčiny všetkej biedy a nespokojnosti slovenského ľudu len na národnostný útlak a prikrývať tak triedne protiklady vo vnútri národa, ako to u Vajanského veľmi často môžeme pozorovať, — sám tento protest bol nepochybne správny. V národovedeckej horlivosti sa Vajanský neraz odvážil kritizovať aj uhorský štátny aparát, volebnú korupciu

⁴³ Národné noviny, 1881.

⁴⁴ Slovenské pohľady XXV, 130.

⁴⁵ Slovenské pohľady 1890, č. 8.

atď. a za článok *Hygienizmus v Uhrách* (roku 1893) bol dokonca odsúdený na jedno-ročné väzenie. Takéto a iné momenty Vajanského náhľadov, odzrkadľujúce v podstate demokratický charakter národného hnutia, treba nepochybne pripísať ku kladným stránkam Vajanského účinkovania. No treba tiež vidieť, že tieto kladné momenty ani zďaleka nemôžu vyvážiť tie škody, ktoré rozvoju progresívnych síl slovenskej spoločnosti spôsobili Vajanského reakčné politické a filozofické náhľady, po desaťročia sústavne šírené na stranách Národných novín.

Už v úvode sme poznamenali, že táto štúdia si kladie za úlohu rozobrať len filozofické a sčasti aj politické náhľady Vajanského, a to najmä na základe jeho publicistického diela, ktoré najbezprostrednejšie vplývalo na spoločenské vedomie súčasnej slovenskej spoločnosti. Vajanského činnosť, ako je známe, sa však nevyčerpávala len jeho publicistickým dielom. Vajanský bol súčasne básnikom a najmä mimoriadne produktívnym prozaikom. Rozoberať jeho básnické a prozaické dielo a jeho význam v slovenskej literatúre nezapadá do rámca tejto štúdie. Dotkneme sa ho teda len niekoľkými stručnými poznámkami.

V základe prevažnej väčšiny Vajanského prozaických i básnických prác spočívajú v podstate tie isté idey, ako ich formuloval vo svojej publicistickej činnosti. Vajanský nepatrí k tým veľkým umelcom-realistom, ktorí napriek reakčnej politickej orientácii svojim hlbokým umeleckým videním a realistickou metódou v umeleckej tvorbe dokázali vo svojich dielach podať pravdivý obraz triednej spoločnosti, kritiku vykorisťovateľských tried a postihnúť tiež hybné sily spoločenského pokroku. Vajanský postrádal vo svojej literárnej tvorbe takýto dar realistického umeleckého videnia. A tak prevažná väčšina najmä prozaických prác Vajanského vyznieva len ako nepodarená literárna rekonštrukcia a jeho reakčných politických náhľadov. Jednako však aj pri ideových nedostatkoch nemožno nevidieť prínos, ktorý Vajanského literárne dielo pre slovenskú literatúru znamenalo. Ak aj odhliadneme od toho, že najmä v jeho poézii sa nájde rad básní, najmä zo začiatkov jeho literárnej tvorby, ktoré ešte ani dnes nestratili svoju platnosť, že aj v jeho próze nie všetky práce sú preniknuté reakčnou obhajobou feudálnych zvyškov, beznádejným úsilím prinavrátiť národu renegátske „zemianstvo, suchú ratolesť“, už sám fakt jeho rozsiahlej literárnej tvorby, vyznačujúcej sa kultivovanosťou reči a štýlu, bol nepochybne podnetným príkladom pre mladších slovenských spisovateľov.

Osobitnú kapitolu Vajanského činnosti tvoria jeho literárnokritické štúdie. To, čo Vajanskému chýbalo v jeho prozaickej tvorbe, sa v určitej miere prejavilo v rade jeho literárnokritických prác. Napriek tomu, že teoretické základy jeho estetických náhľadov boli chybné, Vajanský, vedený jemným a vybrúseným estetickým citom, dokázal pri hodnotení niektorých literárnych diel postihnúť ich pravé znenie a umeleckú hodnotu. Najmä jeho štúdie o Hviezdoslavovej poézii svedčia o schopnosti Vajanského vcítiť sa do umeleckého diela. Vajanský mimo toho bol mimoriadne vzdelaným a rozhladeným literárnym kritikom. Vyznal sa v klasickej a svetovej literatúre, čo mu umožnilo uvádzať príliehavé paralely medzi našou a svetovou klasickou literatúrou, čím v značnej miere rozširoval aj obzor slovenských čitateľov.

Ak však Vajanský v rade svojich literárnokritických štúdií dokázal správne postihnúť charakteristické rysy literárnych diel, neznamená to, ako sme už podotkli,

že aj ideové základy jeho estetických náhľadov boli správne. Vajanský bol prívržencom „l'art pour l'artizmu“. Vo Vajanského článkoch nájdeme síce miesta, kde sa vyslovuje za potrebu spojenia umenia so životom, kde hovorí o tendenčnosti literatúry, no bolo by chybné, keby sme si tieto výroky Vajanského vysvetľovali ako dôsledok celkovej jeho filozofickej a estetickej koncepcie. Tieto náhľady musíme považovať skôr za ústupok, ktorý Vajanský urobil nezadržateľne sa vzráňajúcemu realistickému prúdu v slovenskej literatúre, reprezentovanému najmä básnickou tvorbou takého obra slovenskej literatúry, ako bol Hviezdoslav, a tiež prozaickou tvorbou Kukučina, Timravy, Tajovského atď. Ak Vajanský hovorí, že „umenie musí byť zrastené s národom ako duša s telom“, ⁴⁶ musíme mať na pamäti, že národ — to bola pre Vajanského buržoázia, „zemani“, inteligencia, nie však slovenský ľud. Triedny obsah svojich „realistických“ náhľadov Vajanský konečne sám názorne demonštroval aj vo svojom vlastnom literárnom diele. Ak Vajanský napriek tomu dokázal niekedy aj ideovo správne posúdiť niektoré diela slovenskej literatúry, máme to pripísať práve jeho jemnému a vycibrenému estetickému vkusu, ktorý mu nedovoľoval sklznúť k sploštenému bezideovému hodnoteniu veľkých umeleckých diel. Vajanského literárnokritické štúdie nepochybne v značnej miere prispievali k výchove estetického vkusu slovenských čitateľov.

Spomenuté a snáď aj iné kladné momenty vo Vajanského literárnom a literárnokritickom diele isteže nemožno prehliadať. Je úlohou literárnohistorickej vedy, aby posúdila, čo z Vajanského literárneho a literárnokritického diela patrí minulosti, čo si zachovalo svoju trvácejšiu platnosť. Ak si takúto trvácejšiu platnosť zachovala čo len malá časť z jeho rozsiahleho literárneho a literárnokritického diela, isteže sa jej nemožno zrieknuť. Nemožno poprieť ani ten osobný vklad Vajanského do rozvoja slovenskej kultúry, ktorý znamenala jeho kultúrno-organizačná práca, napríklad založenie a redigovanie Slovenských pohľadov, pravda, s výhradami proti jeho nacionalistickej cenzorskej činnosti. No priznanie takýchto a podobných momentov nemôže ani v najmenšom viesť k podceňovaniu reakčnosti jeho nacionalistickej ideológie, ktorú v zjavnom rozpore s progresívnymi silami slovenskej spoločnosti po celé desaťročia tak horlivo a neústupne pestoval. Robiť na účet niektorých kladných momentov Vajanského diela kompromisy s jeho reakčnou nacionalistickou ideológiou, ktorá desiatky rokov dusila rast pokrokových, revolučných síl slovenskej spoločnosti, ktorá otravovala slovenskú inteligenciu jedom nacionalizmu a hnala ju do spárov reakcie, by bolo hrubým previnením sa voči súčasnému progresívnemu slovenskému mysleniu, ktoré sa predieralo k životu práve v ťažkom a nerovnom boji proti reakčnej nacionalistickej ideológii.

J. Strinka

⁴⁶ Vajanský, *Sobrané spisy* XI, 285.